

I. Stanisław Barańczak (1946–2014)

Romeo i Julia (1990), *Hamlet* (1990), *Burza* (1991), *Zimowa opowieść* (1991), *Król Lear* (1991), *Makbet* (1992), *Poskrócenie złośnicy* (1992), *Dwaj panowie z Werony* (1992), *Sen nocy letniej* (1992), *Kupiec wenecki* (1992), *Juliusz Cezar* (1993), *Otello*, *Maur wenecki* (1993), *Jak wam się podoba* (1993), *Wiele hałasu o nic* (1994), *Wieczór Trzech Króli albo co chcecie* (1994), *Komedia omyłek* (1994), *Stracone zachody miłości* (1994), *Koriolan* (1995), *Król Ryszard III* (1996), *Tymon Ateńczyk* (1997), *Wesołe kumoszki z Windsoru* (1998), *Henryk IV cz. 1 i 2* (1998), *Henryk V* (1999), *Wszystko dobre, co się dobrze kończy* (2001)

Sylwetka tłumacza

Stanisław Barańczak był poetą, krytykiem literackim i tłumaczem, dysydemtem objętym w 1976 r. zakazem druku. W 1981 r. wyemigrował do Stanów Zjednoczonych, gdzie przełożył dwadzieścia pięć dramatów Shakespeare'a, jak również znaczną część kanonu angielskiej i amerykańskiej poezji. Shakespeare w przekładzie Barańczaka wkrótce zdominował repertuary polskich teatrów, i to w sposób, w jaki nie udało się to żadnemu innemu polskiemu tłumaczowi w dwustuletniej recepcji tych dramatów. Zarówno tłumaczenia, jak i ogłoszony przez Barańczaka zbiór esejów *Ocalone w tłumaczeniu* przyczyniły się do radykalnej i trwałej zmiany myślenia o sztuce przekładu, powinnościach i talencie tłumacza.

Urodził się 13 listopada 1946 r. w Poznaniu, gdzie ukończył Liceum Ogólnokształcące im. Karola Marcinkowskiego, a następnie studia polonistyczne na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza^[1]. Oboje rodzice, Jan i Zo-

^[1] Por. Ewa Kołodziejczyk i Alicja Szalagan, *Stanisław Barańczak [w:] Polscy pisarze i badacze literatury XX i XXI wieku*, https://pisarzeibadacze.ibl.edu.pl/record_view/870 (4.07.2024); Alicja Szalagan, *Barańczak Stanisław [w:] Współcześni polscy pisarze i badacze literatury*, t. 1, red. Jadwiga Czachowska i Alicja Szalagan, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1997, s. 98–104; Paweł ▶

fia z d. Konopińska, byli lekarzami. Pierwszy wiersz, *Przyczyny zgonu*, opublikował już na początku studiów, w 1965 r.^[2] Należał do poetów Nowej Fali, których debiut przypadł na drugą połowę lat sześćdziesiątych, zaś poglądy ukształtowały się pod wpływem wydarzeń politycznych w latach 1968 i 1970. Charakterystyczną cechą tej formacji było skupienie się na bieżącej rzeczywistości, w tym krytyczny stosunek do języka propagandy PRL-u, której fałsz można obnażyć, ukazując w wierszach mechanizmy manipulacji językowej. Rozbijając oficjalny przekaz, poeci pokolenia 68 wykorzystywali chwytły typowe dla poezji lingwistycznej, szczególnie bliskiej Barańczakowi z uwagi na obronioną w 1973 r. rozprawę doktorską *Język poetycki Mirona Białoszewskiego*. W 1968 r. ukazał się zbiór wierszy *Korekta twarzy*, a następnie tomiki *Jednym tchem* (1970) oraz *Dziennik poranny. Wiersze 1967–1971* (1972). W 1972 r. Barańczak otrzymał Nagrodę Fundacji im. Kościelskich w Genewie. Równoległe do twórczości poetyckiej publikował prace z zakresu krytyki literackiej: *Nieufni i zadufani. Romantyzm i klasycyzm w młodej poezji lat sześćdziesiątych* (1971), *Ironia i harmonia. Szkice o najnowszej literaturze polskiej* (1973), *Język poetycki Mirona Białoszewskiego* (1974, wydanie książkowe doktoratu) oraz cykl esejów *Odbiorca ubezwłasnowolniony*^[3]. Do 1976 r., a zatem do czasu objęcia zapisem cenzorskim, jego eseje ukazywały się m.in. w czasopiśmie „Nurt”, „Odra” i „Twórczość”. W latach 1970–1978 oraz 1980–1984 był zatrudniony w Instytucie Filologii Polskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu^[4].

— Koziół, Stanisław Barańczak, Culture.pl. Twórcy, <https://culture.pl/pl/tworca/stanislaw-baranczak> (25.02.2024); Agnieszka Rogulska-Kołodziejaska, *Przypadek Stanisława Barańczaka [w:] Kariera pisarza w PRL-u*, red. Magdalena Budnik i in., Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, Warszawa 2014, s. 387–408.

^[2] Stanisław Barańczak, *Przyczyny zgonu*, „Odra” 1965, nr 1, s. 49.

^[3] Cykl był publikowany w „Nurcie”, co miesiąc, od nr 9 w 1971 r. do nr 8 w 1973 r. W 2017 r. Ossolineum wydało go w tomie *Odbiorca ubezwłasnowolniony. Teksty o kulturze masowej i popularnej*.

^[4] Po magisterium Barańczak odbył staż asystencki, a następnie pracował jako asystent (1970–1972), starszy asystent (1972–1974) i adiunkt (1974–1978). W 1976 r. został odsunięty od prowadzenia zajęć, skazany w sfingowanym procesie i zwolniony dyscyplinarnie. Po odwołaniu przywrócono na stanowisko adiunkta (do stycznia 1978 r.), jednak bez możliwości nauczania. Ponownie zatrudniony w 1980 r., zaś w 1984 r. – po odmowie przyznania urlopu (gdy pracował na Uniwersytecie Harvarda) – ponownie zwolniony, por. E. Kołodziejczyk i A. Szalagan, *Stanisław Barańczak...*

Od 1964 r. był związany – jako współzałożyciel, a także kierownik literacki – ze studenckim Teatrem Ósmego Dnia, pisząc scenariusze, a także tłumacząc i adaptując wiersze, m.in. Anny Achmatowej i Osipa Mandelsztama^[5]. W 1971 r. teatr ten przedstawił uhonorowaną licznymi nagrodami inscenizację cyklu jego wierszy *Jednym tchem*^[6].

Debiut przekładowy Barańczaka – tom poezji Dylana Thomasa *Wiersze wybrane* – ukazał się w 1974 r.^[7] Autor publikował też na temat teorii przekładu. Pisząc z perspektywy wielu lat, wspominał: „z całą pewnością nie zajmowałbym się tłumaczeniem poezji od tak dawna, z taką intensywnością i z takim zamiłowaniem, gdyby nie szczęśliwe wypadki losowe”, do których zaliczał rozwój, pod kierunkiem swego promotora Jerzego Ziomka, „znakomitej i oryginalnej” poznańskiej szkoły przekładoznawstwa, a także świadomość wielowiekowych tradycji przekładowych, których wyeksponowanie – „do zazdrosnego podziwiania i zuchwałych prób naśladowania” – związane było również z pracami innego poznańskiego badacza, Edwarda Balcerzana^[8].

Kluczowe dla przebiegu kariery Barańczaka pozostawało jego przekonanie o potrzebie bezpośredniego zaangażowania w życie społeczne. W latach 1967–1972 należał do Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, lecz jego postawa okazała się przeciwstawna wobec oficjalnej linii władz^[9]. Już w 1974 r. nazwisko Barańczaka pojawiło się na sporządzonej przez

^[5] Por. Stanisław Barańczak, *Czego doświadczyłem jako autor w Teatrze Ósmego Dnia?*, „Dialog” 1975, nr 6, s. 122–123.

^[6] Por. Teatr Ósmego Dnia. Kalendarium, <http://teatrosmegodnia.pl/kalendarium.html> (29.02.2024).

^[7] Dylan Thomas, *Wiersze wybrane*, tłum. Stanisław Barańczak, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1974. Por. recenzje: Jerzy Paszek, *O przekładaniu Dylana Thomasa*, „Nurt” 1975, nr 8; Artur Międzyrzeczki, *Swój człowiek w poezji: Dylan Thomas*, „Twórczość” 1975, nr 7. Pierwsze (niepublikowane) przekłady – wśród nich *Sonet XXII* Shakespeare’a – powstały, kiedy Barańczak był jeszcze uczniem, por. Sebastian Walczak, „*Shakespeare to był nawet zdolny gość*”. *Początek kariery tłumaczeniowej Stanisława Barańczaka*, „Przekładaniec” 2018, nr 37, s. 34–47, tu: 35.

^[8] Stanisław Barańczak, *Podziękowania* [w:] idem, *Ocalone w tłumaczeniu. Szkice o warsztacie tłumacza poezji z dodatkiem małej antologii przekładów-problemów*, Wydawnictwo a5, Kraków 2007 [2004], s. 503–507, tu: 506–507. Chodzi o antologię pod redakcją Edwarda Balcerzana, *Pisarze polscy o sztuce przekładu 1440–1974*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1977.

^[9] E. Kołodziejczyk i A. Szałagan, *Stanisław Barańczak...*

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych liście „kontestatorów w polskiej poezji (...) pokolenia 1970”, których cechują „czarnowidztwo, protest, bunt”^[140]. W grudniu 1975 r. Barańczak podpisał List 59, protestując przeciwko proponowanym zmianom w Konstytucji PRL^[141], w 1976 r. znalazł się w grupie założycieli Komitetu Obrony Robotników, za co został objęty zapisem cenzorskim^[142]. Wkrótce potem został fałszywie oskarżony o próbę przekupstwa urzędnika państwowego i w lutym 1977 r. skazany na rok pozbawienia wolności w zawieszeniu na trzy lata, zwolniony dyscyplinarnie z uczelni oraz pozbawiony prawa wykonywania zawodu nauczyciela^[143]. Sytuację tę opisywał w liście do Wisławy Szymborskiej:

dziękuję Pani ogromnie za kartkę, która przysłała w samą porę, aby mnie uweselić i podtrzymać na duchu. Pisze bowiem do Pani wyrzutek społeczeństwa, kryminalista, którego dnia 14. II. skazano na rok z zawieszeniem i na grzywnę. Byłoby to nawet zabawne, gdyby nie było takie wyreżyserowane i pozbawione wszelkich elementów prawdopodobieństwa^[144].

^[140] Robert Klementowski, *Obserwować i zapobiegać. Wrocławskie środowisko literackie pierwszej połowy lat siedemdziesiątych w świetle materiałów aparatu bezpieczeństwa* [w:] *Artyści a Służba Bezpieczeństwa. Aparat bezpieczeństwa wobec środowisk twórczych*, red. Robert Klementowski i Sebastian Ligarski, Oddział Instytutu Pamięi Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Wrocław 2008, s. 79–101, tu: 92. Jak zauważał jeden z konsultantów służb, „kontestacja wzmogła się z powodu niedrukowalności liderów nowej fali. (...) Stali się oni bohaterami młodych”, ibidem, s. 94. W latach 1975–1989 Barańczak był rozpracowywany przez poznański oddział służby wywiadowczej, por. E. Kołodziejczyk i A. Szalagan, *Stanisław Barańczak...*

^[141] Protestowano przeciwko wpisaniu do konstytucji kierowniczej roli PZPR i wieczystego sojuszu z ZSRR.

^[142] O pracy w KOR opowiadał Barańczak na antenie Radia Wolna Europa, w wywiadzie przeprowadzonym przez Józefa Wiśniewskiego 16 maja 1981 r., [https://www.polskieradio.pl/68/2461/Audio/330805\(29.02.20024\)](https://www.polskieradio.pl/68/2461/Audio/330805(29.02.20024)).

^[143] Por. E. Kołodziejczyk i A. Szalagan, *Stanisław Barańczak...*

^[144] List Stanisława Barańczaka do Wisławy Szymborskiej z 4 marca 1977 r. [w:] *Wisława Szymborska i Stanisław Barańczak, Inne pozytywne uczucia też wchodzi w grę. Korespondencja 1972–2011*, oprac. Ryszard Krynicki, Wydawnictwo a5, Kraków 2019, s. 10. Mimo lekkiego tonu listu, sytuacja ta niewątpliwie była źródłem trudnych doświadczeń. Por. opis wykładu Tomasza Burka o poezji Stanisława Barańczaka, w Warszawie, w styczniu 1979 r. (w ramach tzw. Towarzystwa Kursów Naukowych, niezależnego i nielegalnego kształcenia), na którym prawie połowę z 48 słuchaczy ▶

Od tej pory publikował w drugim obiegu, m.in. w czasopiśmie „Zapis” (którego był współzałożycielem), „Krytyce”, „Biuletynie Informacyjnym” i wydawanym w Londynie „Pulsie”. W oficjalnym obiegu drukował pod kilkoma pseudonimami^[15].

Zagrożenia płynące z działalności opozycyjnej, a z czasem zakaz druku, pchnęły Barańczaka w kierunku przekładu^[16]. W ocenie Tadeusza Nyczka tłumaczenia zaspakajały potrzebę metafizyki, „bez której życie między obowiązkami pedagogiki uniwersyteckiej a kolejnym zatrzymaniem przez SB podczas podróży z pomocnymi pieniędzmi dla rodzin aresztowanych byłoby uboższe, płytsze”^[17]. W podobnym tonie pisał Barańczak do Szymborskiej „w ostatni dzień lat 70-tych”:

Za kilka tygodni będę mógł przysłać Pani moje opus magnum przekładowe, tym razem z angielskiego – *Antologię angielskiej poezji metafizycznej XVII wieku*, którą zaprzyjaźniona młodzież odbija właśnie w małym nakładzie i domorosłą techniką. Bardzo to będzie duża porcja lektury, ale nie będę miał pretensji, jeśli zapozna się Pani z nią wyrętkowo! W gruncie rzeczy był to dla mnie po prostu sposób przeczekania nieciekawych czasów przy ciekawej robocie^[18].

— stanowili podstawieni przedstawiciele „aktywu”. Osoby te już na początku zarzuciły „członkom TKN antypolski charakter” oraz zadały „pytanie o wartość pozycji Barańczaka, oficjalnie odsuniętego od pracy akademickiej za łapówkarstwo”, jego wiersze oceniono jako „tendencyjne, monotematyczne, wrogie i szkalujące”, a całą twórczość za „bezwartościowe politykierstwo”, na zamówienie „ośrodków dywersyjnych”, Grzegorz Waligóra, *Literaci w Towarzystwie Kursów Naukowych [w:] Artyści a Służba Bezpieczeństwa...*, s. 138–145, tu: 143.

^[15] Barańczak publikował m.in. jako Barbara Stawiczak, Paweł Ustrzykowski, Sabina Trwałańska i Hieronim Bryłka.

^[16] Debiutem przekładowym w drugim obiegu był tomik: Osip Mandelsztam, *Późne wiersze*, tłum. Stanisław Barańczak, Oficyna Poetów i Malarzy, Londyn 1977. Później ukazały się *Wiersze i poematy* Josifa Brodskiego (Niezależna Oficyna Wydawnicza, Warszawa 1979).

^[17] Tadeusz Nyczek, *Ocalone w tłumaczeniu*, „Zeszyty Literackie” 1991, nr 34, s. 118–126, tu: 120.

^[18] List Stanisława Barańczaka do Wisławy Szymborskiej z 31 stycznia 1979 r. [w:] W. Szymborska i S. Barańczak, *Inne pozytywne uczucia...*, s. 18. Wspomniana *Antologia* ukazała się w oficjalnym obiegu w 1982 r., nakładem Państwowego Instytutu Wydawniczego. Z kolei wydanie bezdebitowe, o którym pisze tutaj Barańczak, ukazało się w 1979 r. w poznańskiej Witrynce Literatów i Krytyków (dziękujemy dr. Kamilowi Dźwinelowi za uzupełnienie tej ostatniej informacji).